

תרומת כליה בהלכה

מאמר זה בא לברר ולבאר דעת ההלכה והפוסקים, לאיש אשר חפץ בנדיבות ליבו לתרום מגופו ומבשרו ממש להציל ולהעניק חיים חדשים לאדם אחר.

מעלת האדם המתדבק במדת חסדו של בוראו, ומוכן לתרום מאבריו להצלת אדם אחר, גדולה היא מאד. וכבר הכריז עליו גאון עולם הרדב"ז: *"מידת חסידות היא ואשרי חלקו של מי שיוכל לעמוד בזה"* (ח"ג תרכז). וזוכה להכלל במה שאמרו חז"ל *"כל המציל נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא"* (ב"ב יא.).

למען יהודים נעלים אלו החפצים לעשות רצון בוראם בשלמות, הובאה דעת הפוסקים גדולי הדורות בעבר ובהווה, להסיר פקפוק מליבם שאין כל צד איסור בזה, אלא זכות ומצוה גדולה.

נציין, כי המאמר נכתב לפתוח שער לקורא להכיר את הנושא ההלכתי, אך אינו אמור ואינו יכול להתייחס לכל הפרטים בכל מקרה ולכל תורם. מומלץ לכל אחד להוועץ באופן אישי ברבו או מורה הוראה המכירו היטב.

הקדמה:

עם התפתחות הרפואה, קיימת בזמנינו הסכמה בין הרופאים, מחד, שהשתלת כליה אצל חולי כליות מצילה במקרים רבים את חיי המושתל, ובכל מקרה מעניקה לו שיפור עצום באיכות חייו, וסיכוי לאריכות ימים רבה יותר מאשר החיים בצל טיפולי הדיאליזה. ומאידך, מוסכם כי בניתוח לתרומת כליה אין הסכנה לתורם גדולה באופן משמעותי, מעבר לסיכון המינמלי הקיים בכל ניתוח¹. כמו כן, הכליה הנותרת אצל התורם תמלא באופן מלא את תפקידה של הכליה שנתרמה למשך כל חייו².

לכן, עיקר הנידון בנושא זה הוא, האם אכן יש מצוה לאדם לתרום כליה לאדם אחר, כדי להציל, או לשפר עד מאד את חייו³. נקודה זו טעונה בירור בעיקר במקרים בהם ההשתלה באה להציל חיים באופן מיידי, אך גם במקרה שמטרת ההשתלה היא למנוע את הידרדרות מצב החולה לכדי פיקוח נפש, ולשפר ולשקם את איכות חייו⁴. נידון נוסף הוא, האם לדעת ההלכה צריך התורם לחשוש, שמא בכל אופן יש בזה סיכון כלשהוא עבורו, אפילו סיכון רחוק, ומפני זה להימנע מתרומת הכליה. בראשית הדברים נברר בקצרה את דעת הפוסקים בענינים המשליכים על נידונים אלו:

¹ בשנים האחרונות, הוצאת הכליה מהתורם, נעשית בניתוח לפרוסקופיה (שקיפות בטן), ניתוח עם חיתוך מינמלי, פשוט בהרבה משיטת הניתוח הישנה בה היה צורך לפתוח חתך גדול מאד לחלל הבטן. בשיטת ניתוח זו, הסיכון לחיי התורם הוא כמעט אפסי.

² הפגניות בקישורים או בצייטוטים לנכונות הדברים.

³ כידוע, אף חולי כליות המטופלים בדיאליזה, ומצליחים לשרוד על ידי זה, סובלים מבעיות רפואיות, נפשיות, ותפקודיות רבות, ההופכות את חייהם למלאי סבל וקושי.

סימוכין/צייטוטים/קישורים.

⁴ הנידון האם יש מצוה לתרום כליה רק על מנת לשפר את חיי החולה, אינו מעשי, כיון שהוכח שתרומת כליה, גם בשלב מוקדם יחסית, מגדילה את הסיכוי לאי דחיית הכליה על ידי המושתל, וסיכוי לאריכות ימים רבה יותר. לכן הנידון הוא רק מחמת שההשתלה נועדה למנוע סכנת חיים בעתיד.

יש להוסיף כאן את העובדות בציון מקורות רפואיים.

א. האם ראוי ומצוה לאדם לתרום אבר מגופו להצלת אדם אחר:

התייחסות ראשונה מפורשת בענין זה מצאנו במהר"ם ריקאנטי⁵ (פסקים סי' ע) בנידון: "אמר השלטון לאחד מישראל, הנח לי לקצץ לך אבר אחד שאינך מת ממנו, או אמית ישראל חבירך". פוסק הריקאנטי, שחייב להניח להם לחתוך לו האבר ולהציל את חבירו, כיון שאין חשש שימות מכך שיחתכו האבר. הרדב"ז (ח"ג תרכז) נחלק על דברי הריקאנטי, וכותב "זרכיה זרכי נעם" ולא יעלה על הדעת שתחייב התורה אדם לחתוך ידו או רגלו. ולכן הכריע שאין חיוב לנהוג כך, אלא "מידת חסידות היא, ואשרי חלקו של מי שיוכל לעמוד בזה"⁶.

רבים מרבתינו האחרונים דנו בדברי הריקאנטי והרדב"ז, והביאו ראיות לכאן ולכאן⁷. אך למעשה הסכימו כולם, שודאי יש "מידת חסידות" במעשה זה ואשרי העושה כן.

גם כאשר אין ודאות כי אכן האדם האחר ינצל, כתבו הפוסקים שכל עוד יש צד סביר שינצל, הרי שמצוה רבה ומידת חסידות להפסיד אבר בשביל לנסות להצילו, כשאינו מסתכן על ידי זה⁸.

יש להבחין בין המקרה בו עוסק הריקאנטי שהאדם עומד בפני קטיעת איבר ולאחר מכן יחסר איבר בגופו ויהיה מוגבל, לבין מקרה אשר חסרון האבר לא יורגש אצל האדם בהמשך חייו. במקרה כזה יתכן שאף הרדב"ז יסבור שהאדם מחויב בכך, אם אין נשקפת סכנה לחייו בזה⁹.

מנגד, יש להבחין, שבמקרה אשר בו כתב הרקאנטי שחייב אדם לאבד איבר בכדי

⁵ ר' מנחם ריקנטי. מגדולי מפרשי המקרא בתקופת הראשונים.

⁶ יש לציין הכרעת הרדב"ז מדברת באופן שאין סכנת נפש לאדם שיקצצו איברו. ראה להלן דעת הפוסקים כאשר יש סכנה לחיי עצמו.

⁷ ראה פתחי תשובה (יו"ד קנז סק"ג) בשם המהר"ט, אגודת אזוב (דף ג ע"ג), יד אליהו (סי' מג), אור שמח (הל' רוצח ז ח). ועוד רבים.

⁸ תשובת הרב משה שטרנבוך שליט"א בספרו תשובות והנהגות (ח"ב תשלג), בענין תרומת כליה: "ונראה, דאף אם אינו ברור בודאי שיצליח, שהרי מצוי שאין התאמה ונמצא חובל בעצמו, מ"מ אם נותן קעביד מצוה רבה, כיון שאין הוצאת הכליה מסכנת אותו וכוונתו להציל". ובח"ג (שס) הוסיף, שדברים אלו אמורים בכל מקרה שיש סיכוי של עשרה אחוזים או יותר להצלת החולה.

⁹ סברא זו כתב הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד סנהדרין מד):

להציל את חברו, הצלת האדם האחר תלויה דוקא באדם מסויים. אולם במקרה שגם אנשים אחרים יכולים לעשות את מעשה ההצלה, נראה שיסכימו כל הפוסקים שאין החיוב מוטל על אדם מסויים.

למסקנת הדברים: פשוט שאדם רשאי לתרום מאבריו כדי להציל חייו של אדם אחר באופן שאינו מסתכן ע"י זה, ומי שזוכה לעשות כן, מקיים מצוה גדולה, ונוהג במידת חסידות.

ב. להסתכן או להצטער בכדי להציל אדם אחר:

הרמב"ם בהלכות רוצח (א יד) פסק, שאדם הרואה את חברו בסכנה חייב להצילו, ומי שיכול להציל ולא מציל עובר על "לא תעמוד על דם רעך". בהגהות מימוניות¹⁰ הוסיף, שחייב האדם אפילו להכניס את עצמו בספק סכנה בשביל להציל חיי אדם אחר¹¹.

כדברי ההגהות מיימוניות כתבו עוד כמה אחרונים¹², אך הב"ח (חו"מ תכו) ועוד רבים מהפוסקים נחלקו על דבריו והכריעו הלכה למעשה שאין לאדם להכניס את עצמו לספק סכנת חיים בשביל להציל את חיי חברו¹³. והוסיף הרדב"ז וכתב, שהמסכן עצמו בכדי להציל חיי חברו הרי הוא חסיד שוטה¹⁴.

¹⁰ ר' מאיר בר יקותיאל. מגדולי רבני אשכנז, ותלמידו של המהר"ם מרוטנבורג.

¹¹ הגהות מיימוניות מצייין שכך היא מסקנת הירושלמי, והאחרונים כתבו שכנראה כוונתו לירושלמי במסכת תרומות פ"ח ה"ד.

הבית יוסף (חו"מ תכו), ביאר טעם דין זה, כיון שחברו נמצא בסכנה ודאית, ואילו הוא נכנס רק לספק סכנה.

¹² נשמת חיים (הרב חיים אבולעפיה דרוש ו), חוות יאיר (סי' קמו).

¹³ הפוסקים הסוברים כן: הרדב"ז (ח"ג תרכז) שדוחה את ראיות השואל שם, ומכריע למעשה שאין לסכן את חייו בכדי להציל את חיי חברו. כן דייקו רבים בדברי המאירי (סנהדרין עג), שאין חיוב לאדם להסתכן בשביל להציל אדם אחר. מנחת חינוך (מצוה רלז), ערוך השלחן (חו"מ תכו ז) ועוד רבים מהאחרונים, כתבו שאין לפסוק כהגהות מיימוניות כיון שכל גדולי הפוסקים – הרמב"ם, הרא"ש, הטור והשו"ע - השמיטו דין זה, ולכן מסתבר שלא סברו שצריך לסכן עצמו עבור חברו. הפתחי תשובה (שם) מבאר בשם האגודת אזוב, שהסיבה שאכן הפוסקים השמיטו דין זה, הוא מפני שבתלמוד בבלי במסכת נדה (דף סא.) ובמסכת סנהדרין (דף לח.) מוכח להיפך.

¹⁴ במקום שהאחר נמצא בסכנה ודאית והוא רק בספק סכנה, כתב הרב משה פיינשטיין (אגרות משה יו"ד ח"ב קעז) שאף שאין חייב להסתכן, אם הוא מעוניין בכך, רשאי לעשות כן.

הרדב"ז במקום אחר¹⁵ מגביל את דבריו וכותב שאין להימנע מלהציל אלא במקום שהסיכון הוא גדול, "אך אם הספק אינו שקול אלא נוטה אל ההצלה, והוא לא הסתכן ולא הציל, עובר על לא תעמוד על דם רעך". כלומר, במקום שאין הסכנה מצוייה, אין להימנע מלהציל מחמת החשש הרחוק, ואין זה נחשב שמכניס את עצמו לסכנה.

גם המשנה ברורה שהכריע ככל הפוסקים הנ"ל, שאין לאדם להכנס לסכנת נפשות כדי להציל אדם אחר, סיים: "אולם צריך לשקול הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה ולא לדקדק ביותר, וכמו שאמרו חז"ל המדקדק עצמו בכך בא לידי כך"¹⁶.

כמו כן, מצוי שבשביל הצלת אדם אחר, צריך המציל לסבול צער. חובה לציין בענין זה את דברי בעל הדברי יציב (חו"מ ט) ¹⁷ לענין תרומת דם במקרה ספציפי להצלת חיים, שכתב: "אם זה רק נוגע לצער, או שיוחלש ע"י שיתן דם ואף אם יצטרך לשכב יום או יומים, אם אין בזה שום חשש סכנה חייב להצטער כדי להציל חיי חבירו". גם הרב משה שטרנבוך¹⁸ האריך בענין זה שחס וחלילה להימנע מהצלת חיי חבירו כשצריכים אותו, רק בגלל צער זמני שיגרם לו מכך.

למסקנת הדברים: לדעת רוב הפוסקים אין לאדם להכנס לסכנה כדי להציל את חיי חבירו. אך במקום שאין הסכנה מצויה, מצוה להציל. וכל שכן במקום שלמציל נגרם רק צער, שאין לו להימנע מחמת כן מלהציל.

¹⁵ שו"ת - ללשונות הרמב"ם (רוצח פ"א).

¹⁶ מקור דברי המשנה ברורה הוא בפתחי תשובה (בשם ספר אגודת אוזב) שדימה רעיון זה למה שכתב השו"ע (חו"מ סי' רסד) "יש לו לאדם ליכנס לפניו משורת הדין ולא לדקדק ולומר: שלי קודם, אם לא בהפסד מוכח. ואם תמיד מדקדק, פורק ממנו עול גמילות חסדים וסוף שיצטרך לבריות". ראה בנושא זה להלן בהרחבה.

¹⁷ האדמו"ר מצאנז - קלויזנבורג צ"ל, מחשובי הפוסקים בדור הקודם.

¹⁸ תשובות והנהגות (ח"ה שפח).

דעת הפוסקים בענין תרומת כליה

רקע הסטורי:

השתלת הכליה הראשונה המוצלחת אצל אדם, התבצעה בארה"ב לפני כ- 60 שנה, בשנת התשי"ג (1953). בשנים שלאחר מכן נעשו השתלות נוספות אך אחוזי הדחייה היו גבוהים מאד. רק לאחר כמעט עשור (תשכ"ג - 1963) התפתח הנושא, התחיל השימוש בתרופות לדיכוי דחיית הכליה, וההשתלות נעשו מצויות ומוצלחות יותר. אך עדיין שיעורי הדחייה עמדו על 30% ויותר.

במשך השנים הלכה והשתפרה היכולת הרפואית בתחום השתלות הכליה, השתכללו לעין ערוך האמצעים לדיכוי הדחיה, והתפתחה אפשרות בדיקת התאמת הרקמות. כתוצאה מכך גדלו שיעורי ההצלחה של השתלת כליות מאד, עד שהשתלת כליה כיום נהפכה לטיפול רפואי שגרתי.

כך גם היכולת הכירוגית להוצאת הכליה מהתורם השתפרה מאד, וכיום הניתוח שנעשה בדרך כלל בשיטת הלפרוסקופיה (שקיפות בטן), נחשב לבטוח מאד לתורם, עם 99.8% הצלחה¹⁹ והחלמה מהירה יחסית.

דעת הפוסקים:

הנידון ההלכתי ביחס לתרומת כליה, החל לפני למעלה מחמישים שנה, עם ביצוע השתלות הכליה הראשונות. בהשפעת אחוזי הצלחה נמוכים יחסית יחד עם הסיכון לחיי התורם, התנגדו חלק מהפוסקים באותה תקופה לתרומת כליה מאדם חי. המנחת יצחק (ח"ו קג)²⁰ שנדרש לנושא זה בשנת תשכ"א (1961) עוד טרם נעשתה השתלת כליה לדבר מצוי, מתנגד לרעיון תרומת הכליה מאדם חי, בגלל הסכנה לחיי התורם מחד, וסיכויי הצלחת ההשתלה הנמוכים מאידך²¹. ומנמק את דבריו

¹⁹ נתונים אלו נמסרו מפי מומחי השתלות כליה בארץ ובעולם, וכוללים את חישוב הסיכון של מחלה או תאונה בכליה הנותרת

²⁰ הרב יצחק יעקב וייס, מחשובי הפוסקים בדור הקודם. אב"ד במנצ'סטר בזמן כתיבת תשובה זו.

²¹ תשובה זו נכתבה בשנת תשכ"א (1961), כאשר עדיין לא השתמשו באמצעים תרופתיים נוגדי-דחיה, ואחוזי ההשתלות המוצלחות היו נמוכים. גם לאחר תחילת השימוש בנוגדי-דחיה בשנת תשכ"ג (1963), עדיין עמד שיעור הדחיה באותם שנים על כ-30% ויותר. כמו"כ שיעור התמותה בקרב התורמים, היה גדול בהרבה מהיום (ראה רקע הסטורי בתחילת המאמר).

בהסתמכו על דברי הרדב"ז, שהמוותר על איבר בשביל להציל את חברו, אם הוא מסכן בכך את חיי עצמו, הרי הוא 'חסידי שוטה'.

לדעה זו הצטרף בעל הציץ אליעזר (ח"ט מה) ²² בשנת תשכ"ה (1965), ובתשובה בענין זה הוא מתנגד לתרומת כליה מאדם חי על סמך מה ששמע מהרופאים באותה תקופה שיש בזה סכנת חיים לתורם. אך בסוף תשובתו הוא מסייג את דבריו וכותב: "אלא אם כן סגל חבורה של רופאים מומחים יחליטו אחרי עיון מדוקדק שהדבר לא כרוך בספק סכנת נפש למנדב, וכולי האי ואולי" ²³.

במשך השנים התפתחה הרפואה בצעדי ענק, וכבר בשנת תשל"ח מתייחס הרב עובדיה יוסף זצ"ל בספרו יחוה דעת (ח"ג ג פד), לדברי המנחת יצחק והציץ אליעזר, ולאחר שמצטט את דבריהם כותב: "אולם באמת שנמסר לנו מפי רופאים מומחים ויראי שמים שדרגת הסיכון בהוצאת הכליה לאדם התורם, היא מועטת מאד, וכתשעים ותשעה אחוזים מהתורמים חוזרים לבריאותם התקינה... לכן נראה שהעיקר להלכה שמותר וגם מצוה לתרום כליה אחת מכליותיו להצלת חייו של אדם מישראל השרוי בסכנה במחלת הכליות. וראויה מצוה זו להגן על התורם אלף המגן וכו', ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

ואכן ככל שהתקדמה הרפואה וקטנה הסכנה בתרומת הכליה, ומנגד גדלו אחוזי ההצלחה בהשתלה, הכריעו גדולי ההלכה שמצוה וראוי לתרום כליה. הרב משה שטרנבוך שליט"א כשנדרש לנושא בשנת תשמ"ג (1983), על ידי אדם שחפץ לתרום כליה לאחותו, מעודד בצורה ברורה את תרומת הכליה וכותב: "שמעתי מרופאים שאין כאן שום סכנת חיים לתורם, והוכח כן פעמים הרבה, ובהשתלה יש סיכוי טוב שיציל אותה מחיים קשים וצער כל ימי חייה", ובסיום דבריו מסכם: "אף שאין עליו חיוב להקריב חלק מגופו, מכל מקום רואה אני בזה מדת חסידות ואשרי חלקו בעולם הזה ובעולם הבא" (תשובות והנהגות ח"ב תשלג).

²² הרב אליעזר יהודה וולדנברג, מחשובי הפוסקים בדור הקודם. עסק רבות בעניני רפואה והלכה.

²³ ואכן, כבר באותה תקופה כשנשאל הסטייפלר על תרומת כליה, מתייחס הוא (על סמך דברי הרב השואל) לסכנת חיי התורם כאל דבר רחוק, וכותב שודאי באופן כזה "אין לדקדק ביותר" ואין לחוש לסכנה (כדברי האגודת אזוב שהובאו לעיל) וכל מי שעושה כן, עושה מצוה גדולה והוא בכלל הצלת נפשות.

כיום, שישים שנה אחרי תחילת עידן השתלת הכליות, דעת כמעט כל גדולי ההלכה בדורנו, שמצוה רבה היא, וזכות גדולה לתרום כליה:24

ספק סכנה:

פעמים רבות מתגנב לליבו של התורם חשש, שאף אם הסיכון מזערי, אבל בכל אופן הוא קיים. ופעמים עולה גם המחשבה, אולי אף מצד ההלכה שמא לא ראוי שאסתכן בשביל הצלת אחר, אפילו אם הסיכון הוא מזערי.

24 כמה ציטוטים מדבריהם:

"ודאי מותר לבצע ניתוח ולהוציא כליה מאדם בריא כדי להשתילה אצל החולה, וגם יש בזה מצוה רבה של הצלת נפשות"
הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל (שולחן שלמה ערכי רפואה א, מד)

"לא די שמותר, אלא אף מצוה רבה יש בזה"
הרב יוסף שלום אלישיב זצ"ל (מתוך מכתב אל הרב ישעיהו הבר יו"ר מתנת חיים)

"מותר וגם מצוה לתרום כליה אחת מכליותיו, להצלת חייו של אדם מישראל השרוי בסכנת מחלת כליות"
הרב עובדיה יוסף זצ"ל (שו"ת יחווה דעת חלק ג פ"ד, יביע אומר ט יב)

במענה לשאלת אברך שמוכן לתרום כליה לחבירו:

"מחוייב אינו, אבל מצוה גדולה לעשות כן, זו עצה הוגנת, הקב"ה נתן באדם שתי כליות, כי אם אחת תתקלקל תהיה את השניה, כך היא הסברא, אבל כל זמן שאין ריעותא שכליותיו אינם תקינות – יכול לתרום אחת לחבירו".

הרב חיים קנייבסקי (דרך שיחה פרשת בראשית עמ' ט)

גם הרב שמואל הלוי וואזנר שהסתייג מלפרסם קריאה בציבור שמצוה לתרום כליות, כותב: "מכל מקום בכל זאת, מי שמכניס עצמו להציל קרובו וכהאי גוונא, ועלתה בידו, בודאי חסד גדול עשה בעמיו ושכר מעשיו יקח מן השמים".

(כתב עת מוריה' רפא-רפב עמ' קטו-קטז)

רבים מן הפוסקים שהוזכרו לעיל, עסקו גם בענין זה. הרדב"ז²⁵ בהתייחסותו לדברי הרמב"ם שחייב אדם להציל את חברו הנמצא בסכנה, מבאר שהחייב הוא גם אם נכנס בגלל זה לסכנה שרוב הסיכויים שינצל ממנה, ומסכם הרדב"ז את דבריו: "אם הספק (סכנה) אינו מוכרע, אלא נוטה אל ההצלה והוא לא הסתכן ולא הציל, עבר על לא תעמוד על דם רעך". המשנה ברורה בהלכות שבת (שכט יט) כותב בדין פקוח נפש: "אם יש סכנה למציל אינו מחוייב דחייו קודם לחיי חברו ואפילו ספק סכנה נמי עדיף ספיקו זידיה מודאי דחברו, אולם צריך לשקול הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה ולא לדקדק ביותר כאותה שאמרו המדקדק עצמו בכך בא לידי כך"²⁶. כך גם כותב הערוך השלחן (חו"מ תכו): "בש"ס שלנו מוכח שאין חייב להכניס א"ע לסכנה (בשביל להציל את חברו), ומיהו הכל לפי הענין ויש לשקול הענין בפלס ולא לשמור את עצמו יותר מדאי, ובזה נאמר "ושם אראנו בישע אלקים" זהו ששם אורחותיו וכל המקיים נפש מישראל כאלו קיים עולם מלא".

לגבי תרומת כליות התייחסו הפוסקים מפורש לענין זה וכך כותב הסטייפלר בשנת תשכ"ו:²⁷ "מאחר שכותב פאר מעלתו שליט"א שע"י ניתוח כזה (של נטילת כליה) רק אולי אחד מאלף לא ניצל ח"ו, ומאחר שכפי שאומרים באופן טבעי יכול אדם לחיות עד מאה ועשרים שנה בכליה אחת בלא שום הפרעות, א"כ נראה שנדון זה הלא הוא בכלל מה שכתב הפתחי תשובה בשם אגודת אזוב "שלא לדקדק ביותר", וכל דוגמת זה לכו"ע מצוה קעביד והוא בכלל הצלת נפשות. גם הרב עובדיה יוסף, כותב בתשובתו העוסקת בתרומת כליה, שדברי האגודת אזוב וערוך השלחן, מתאימים עד מאד לענין תרומת כליות, ומסכם "לכן נראה שהעיקר להלכה שמותר וגם מצוה לתרום כליה אחת מכליותיו להצלת חייו של אדם מישראל השרוי בסכנה במחלת הכליות... ראויה מצוה זו להגן על התורם אלף המגן. ומכל מקום בודאי שיש לעשות זאת רק על ידי רופאים מומחים, ושומר מצוה לא ידע דבר רע".

²⁵ שו"ת הרדב"ז ללשונות הרמב"ם הלכות רוצח פ"א. תשובתו עוסקת באדם הרואה את חברו טובע, או שבאו עליו שודדים, ויכול להצילו, אך הוא עצמו מסתכן מעט.

²⁶ מקור דברי המשנה ברורה הוא בפתחי תשובה המביא דברי האגודת אזוב (בהשמטות שבסוף הספר) שדימה רעיון זה למה שכתב השו"ע (חו"מ סי' רסד) "יש לו לאדם ליכנס לפניו משורת הדין ולא לדקדק ולומר: שלי קודם, אם לא בהפסד מוכח. ואם תמיד מדקדק, פורק ממנו עול גמילות חסדים וסוף שיצטרך לבריות"

²⁷ במכתב תשובה לרב משה ניישלאס גאב"ד שיכון סקווירא, בארצות הברית (המכתב נדפס בספר אגרות ורשימות קהילות יעקב ח"ה).

נקודות נוספות לדיון הלכתי.

נושאים הלכתיים רבים עשויים לעלות בפני הבא לתרום / להשתיל כליה. אין בכוונתנו לעסוק בהם במסגרת זו, אך וודאי ראוי להתייעץ עם מורה הוראה בטרם מעשה²⁸.

²⁸ נציין בכלליות לכמה מהנושאים:

קדימות בתרומת כליה - מצד הנותן (כאשר כמה מבני המשפחה וכדו' רוצים לזכות במצוה), ומצד המקבל (כאשר רוצה לתרום, ולפניו כמה אנשי הזקוקים לתרומת כליה).

הכליה הפגומה המוצאת מן החולה - לענין קבורה ולענין טומאה.

כהן - לענין עדיפות קבלת התרומה מאדם חי, ביצוע התרומה/השתלה במקום שאין בו טומאה.

תשלום עבור הכלייה - כשאינן אפשרות אחרת להשיג כליה.

לקיחת כליה ממת - קביעת רגע המות והנאה ממת.